

עמנואל סיוון וקימי קפלן (עורכים) חרדים ישראלים – השתלבות בלא טמיעה? וּן-ליר והקיבוץ המאוחד. 2003. 286 עמודים.

אבישי ארליך*

הקובץ מביא לציבור הקוראים שמונה מחקרים אנתרופולוגיים/היסטוריים שהוצגו בכנס במכון ון-ליר בשנת 2001. המשותף למאמרים הוא שכולם מתבוננים בחברה החרדית, משנות השמונים ואילך, ובנקודות המגע, ההשפעה וההיכוך בינה לבין החברה בישראל. המסקנה העיקרית העולה מן המחקרים היא שקיים תהליך של ישראליזציה של המגזר החרדי. הקובץ, העוסק באנתרופולוגיה מקומית ועכשווית, הוא קריא, מעניין ומביא תיאורי מקרים מתחומים שונים של החיים. הוא מתאים כחומר קריאה בקורסים העוסקים בחברה הישראלית ובשיטות מחקר איכותיות.

בנימין לאו סוקר את פסיקותיו של הרב עובדיה, ומציג את מאמציו ליצירת מכנה משותף לזהות מזרחית הלכתית משותפת בארץ ישראל, המעוגנת בפסיקת הרב קארו. זהות זו נועדה לאחד את המסורות המזרחיות המסורתיות השונות, לקרוא תיגר על הזהות ההלכתית האשכנזית ולעמוד מול הזהות הציונית.

נורית שטולר בוחנת את התמודדותם של אברכי הישיבות עם הניגוד שבין מצוקתם הכלכלית והפיתוי להצטרף לשוק העבודה לבין הלימוד כאורח חיים. תפיסת הפרנסה החרדית, הפטליסטית-נסית, התפתחה כניגוד לתפיסה הציונית, שראתה בעבודה ערך עצמי, ערך גבוה מלימוד התורה, ותחליף לדת המסורתית. האברכים הצעירים ביקורתיים לגבי התפיסה המונעת אותם מלמידת מקצוע, אך אינם מעזים למרוד בה.

מיכאל פייגה מתאר את מאבקם של החרדים האנטי-ציוניים בארכיאולוגיה הלאומית בשנות השמונים, כנקודת מפנה בהתחזקות הדתיים, כמאבק הגמוני נגד הייצוג החילוני-מדעי של הסיפור הלאומי, וכאבטיפוס למאבקים מאוחרים יותר נגד הנרטיב הציוני. נסים ליאון מתצפת על "כנס תשובה", שנערך בהיכל הספורט ביד אליהו בשנת 1998, בוחן את סמליו המעורבים ומפרש אותו כמופע של הבניית זהות. הוא מתאר את האווירה הישראלית בעצרות ההתחזקות, שבהם השתתפו יחדיו חרדים מזרחיים, מסורתיים וחוזרים בתשובה. הוא מפרש את תנועת החזרה בתשובה כניסיון ניכוס מחדש של סמלי זהות הדת החילונית הישראלית.

גדעון ארן מראיין חרדים ומשקיף על תרבות הגוף שלהם (ביגוד, ערסול וכיסוי חלקי גוף, הפרהסיה של הגוף, שליטה בגוף, מגע, תנועות ותנוחות, דיבור ושתיקה ביחס לגוף וכולי), ובוחר את ההבדלים בין התרבות הזאת לבין התרבות של "הגוף ההגמוני הציוני" ו"הגוף האורתודוקסי" בדורות הקודמים. טענתו היא שבעבר התאפיינו ייצוגי הגוף בשני המגזרים ביחסי עימות והיפוך, ואילו בעת האחרונה נוצרים יחסי התקרבות ודמיון, כתוצאה מתמורות ב"גוף הישראלי" (לדוגמה, ההסתלקות מפולחן הילידיות הערבית) ומן המהפך שחל ב"גוף החרדי" בהשפעת השינויים בחברה הסובבת (לדוגמה, החזרה בתשובה).

החרדיות החדשה היא ימנית ונצית-גזענית. יהודה גודמן בוחן בשיטת התצפית המשתתפת את תפיסות השיגעון והטיפול בו בקרב החרדים. השיגעון והטיפול בו נתפסים

* המכללה האקדמית של תל-אביב-יפו

כדרך להבנת השיח החרדי, החלופי לשיח ההגמוני, על האדם האידאלי והפגום, וכאתר של מאבקי זהות – זהות פנים־חרדית ביחס לחברה (הישראלית) המודרנית וביחס לתשקופות הפסיכולוגיות.

תמר אלאור וערן נריה משוטטים בחוצות ירושלים, מתארים את שרואות עיניהם, ומעלים הגיגים על ירושלים, על זימל בנימין, על מפגש החרדים עם תרבות הצריכה והפנאי ברחובות ובקניונים בירושלים, ועל ההתקרבות שחלה בין סגנונות החיים של שני המגזרים.

שרית ברזילי מתארת בשיטת סיפורי חיים את עולמה המעניין של קבוצה קטנה של חרדים, החיים בשני עולמות, משולבים מבחינה תעסוקתית והתנהגותית בעולם הישראלי הכללי, מבלי שזנחו לגמרי את אורח החיים החרדי (טרנס־יוצאים). היא מגיעה למסקנה שכל שיגבר כוחו של המגזר החרדי, כך תתמתן הגישה הקיצונית שאפיינה אותו בעבר, ותגבר הנטייה למיזוג והשתלבות.

חותר את הקובץ מאמרו המועיל של העורך קימי קפלן, הטוען שבניגוד לדעה הרווחת, נכתב רבות על החברה החרדית, אלא שהמחקרים מפוזרים בדיסציפלינות שונות ולכן אינם נגישים. קפלן מקבץ את המחקרים על החברה החרדית בישראל, מתאר את מה שנעשה בשדה זה, ומצביע על סוגיות רבות שטרם נחקרו או לא נחקרו דיין. בעיקר חסר מחקר על התקופה שבין שנות החמישים לשנות השבעים המאוחרות.

מאמרו של עמנואל סיוון (עורכו האחר של הקובץ), "תרבות המובלעת", שהתפרסם בכתב העת אלפיים לפני שנים מספר, תרם מושג ניתוחי חשוב לחקר החרדים בישראל. בפתח של סיוון לקובץ זה מורגש עמעות האבחנה בין המובלעת לחברה המכילה. סיוון משווה בין החרדים בישראל לפונדמנטליסטים הנוצרים בארצות־הברית, ולדבריו קיימות תופעות דומות בשתי החברות:

- קיומו של משטר דמוקרטי לא־רודף מקשה לשמור על גבולות המובלעת.
- יחס חיובי של החברה לדת מקשה לשמור על גבולות המובלעת ומקל עליה את סיגול הערכים והנורמות מהחברה הסובבת אותה.
- היווצרותו של מעמד בינוני חרדי מאתגרת את מגמות השמרנות והסגפנות שאפיינו את המגזר הזה.

לטענתו של סיוון, המחקרים בקובץ מראים שהמובלעת כבר אינה מסוגרת כל־כך, אלא עוברת תהליכי אקולטורציה, מאמצת דפוסי התנהגות ואף ערכים מהחברה הסובבת, אך בכל זאת זאת אינה נטמעת בה. החברה החרדית היא דינמית, משתנה ומתפתחת, אינה מונוליתית אלא רבת־פנים, ונהפכת לסוג של ישראליות. לתפיסתו, החברה הישראלית היא רבת־תרבותית, בנויה ממגזרים המשתלבים ביניהם בתחומים מסוימים ונבדלים זה מזה בתחומים אחרים, בלי להיטמע. בין "רוסים" ל"ערבים", גם המגזר החרדי מוצא את מקומו. תחום התעניינותו העיקרי של סיוון, הפונדמנטליזם האיסלמי, מוצא את ביטויו בקובץ בכך שהחוקרים שמאמריהם מופיעים בו קיימו "דיונים סוערים" עם קבוצת חוקרי איסלם קנאי. על מה התווכחו חוקרי חרדים יהודים וחוקרי האיסלם הקיצוני? דבר זה אינו מתברר לקורא, וחבל.

אי אפשר לדון ביחסו של המגזר החרדי לישראליות בנפרד מן הדיון ב"יהדות ישראלית", בשונותה מיהדותיות במקומות אחרים ובשינויים שחלו בה במהלך המאה האחרונה. לא כאן

המקום להרחיב זאת, אך דיון ב"ישראליות" חייב להתייחס, לדעתי, לנושאים מרכזיים, שכל מגזר בחברה מתייחס אליהם בצורה אחרת, ואף משנה את התייחסותו זו במשך הזמן.

הצירים העיקריים של הדיון הם:

- א) המשמעות המיוחדת לחזרת היהודים לפלסטינה-א"י.
- ב) היחס לארץ.
- ג) היחס לעם הארץ.
- ד) היחס לעברית כשפה וכתרבות.
- ה) היחס לקיום חברה "חילונית" בישראל.
- ו) היחס לאנטינומיות של המדינה היהודית.
- ז) היחס לנושא "עם אחד" - המפגש בין יהודים בעלי היסטוריות ומסורות שונות.

החוקרים קובץ מתבוננים בהתקרבות המגזר החרדי לישראליות, אך ה"ישראליות" אינה נתפסת כהבניה מתמשכת ומשתנה, אלא כנתונה ומוכנת מאליה. מעניין לא פחות יכול להיות קובץ משלים, שיעסוק בהתקרבות הישראליות אל היהודיות. חסרה גם ההשוואה בין "החרדים הישראלים" לחרדים יהודים בארצות-הברית ובאירופה.